

СТРУКТУРНА, ПРИКЛАДНА ТА МАТЕМАТИЧНА ЛІНГВІСТИКА

УДК 811.161.2 : 81'23

DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2024.1.2/04>**Філюк Л. М.**

Одеський національний медичний університет

ПСИХОСЕМАНТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ПОЛЯ МЕДИЧНИХ КОНЦЕПТІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВНІЙ СВІДОМОСТІ

Проблематика концептів та з'ясування їхнього смислового наповнення є важливим напрямком сучасної лінгвістичної науки. Наявні дослідження медичних концептів ґрунтуються переважно на матеріалі текстів. Авторська позиція полягає в тому, що ефективним засобом дослідження можуть бути також матеріали асоціативного експерименту. Залучення відповідного матеріалу здатне значно поглибити уявлення про сутнісне наповнення медичних концептів в українській мовній свідомості, тому було вирішено проаналізувати реакції на слова-стимули «лікар», «лікарня», «хворий», «хвороба», представлені в українському асоціативному словнику. Методологічний інструментарій базується на методиці психосемантичного моделювання концептуального поля, згідно з якою аналіз слів-реакцій відбувається на двох рівнях. Перший, психічний рівень дозволяє класифікувати слова як такі, що є тілесно-перцептивним, логіко-понятійним, емоційно-афективним чи ціннісно-смисловим компонентом концептуального поля. Другий, семантичний рівень полягає у класифікації слів за категоріями речі, властивості чи відношення. У відповідності з вищесказаним мета статті полягає в характеристиці концептуального поля медичних концептів в українській мовній свідомості. Для цього вирішуються три основні завдання: по-перше, групування асоціативних реакцій до слів-стимулів на позначення медичних концептів за ядерною, приадресною та периферійною зонами; по-друге, представлення слів-реакцій згідно з рівнями психосемантичного моделювання концептуального поля; по-третє, аналіз концептуального поля обраних концептів. Проаналізувавши особливості концептуальних полів концептів «Лікар», «Лікарня», «Хворий», «Хвороба», автор дійшов висновків щодо: 1) представленості компонентів психічного рівня та категорій семантичного рівня у концептуальних полях медичних концептів; 2) з'ясування ступеня вираженості емоційно нейтральних та емоційно навантажених слів-реакцій; 3) виявлення найбільш характерних слів / словосполучень у розглянутих концептуальних полях. Передбачається, що подальше дослідження концептуальних полів медичної лексики за допомогою методу психосемантичного моделювання дозволить поглибити та уточнити виявлені зв'язки і з'ясувати відповідні закономірності.

Ключові слова: медичні концепти, концептуальне поле, психосемантичне моделювання, психічний рівень, семантичний рівень.

Постановка проблеми. Зацікавлення проблемою концептів та їхнього сутнісного наповнення є одним із домінуючих напрямів у сучасній лінгвістиці. Огляд наявних наукових джерел дозволяє дійти висновку про активну розробку концептів як фундаментальної категорії термінологічної та загальнокультурної сфери. Разом із тим, праця, присвячених проблематиці медичних концептів в українській мові, відносно мало. Зважаючи на виразну актуальність дослідження лінгвістичних

особливостей медичної термінології, ми вважаємо спробу з'ясування і трактовки концептуального поля медичних концептів важливим завданням лінгвістичної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз теоретичних і практичних публікацій, так чи інакше присвячених проблемі медичної лексики, дозволяє класифікувати джерела за двома основними групами: 1) медична термінологія як об'єкт лінгвістичного дослідження (І. Я. Заліп-

ска [2], В. Левченко [8], Р.-Ю. Перхач [10], О. В. Самойленко [14]); 2) медичні концепти та їхнє представлення у мовній свідомості (О. С. Ісаєва [3], М. Й. Петришин [11], Р. В. Поворознюк [12], Ю. Поличева [13]). Дослідження, об'єднані другою групою, ближчі до сфери наших зацікавлень. Було виявлено, що об'єктом дослідження в них є концепти, представлені у текстах різного типу та просторово-часового виміру. Разом із тим, не було знайдено досліджень медичних концептів, які б ґрунтувалися на матеріалі асоціативних експериментів. Ми вважаємо, що залучення відповідного матеріалу здатне значно поглибити уявлення про сутнісне наповнення медичних концептів в українській мовній свідомості, тому вирішили проаналізувати реакції на слова-стимули «лікар», «лікарня», «хворий», «хвороба», представлені в українському асоціативному словнику [9].

Крім цього, важливим моментом є обрання методологічного інструментарію. Було вирішено провести аналіз обраних слів-стимулів за методикою психосемантичного моделювання концептуального поля О. І. Куцос [4; 5; 6; 7]. Основна суть полягає в тому, що аналіз слів-реакцій відбувається на двох рівнях. Перший, психічний рівень дозволяє класифікувати слова як такі, що є тілесно-перцептивним, логіко-понятійним, емоційно-афективним чи ціннісно-смысловим компонентом концептуального поля. Другий, семантичний рівень полягає у класифікації слів за категоріями речі, властивості чи відношення. Ми вважаємо, що запропонований підхід дозво-

ляє адекватно і обґрунтовано охарактеризувати сутнісні особливості медичних концептів у свідомості носіїв української мови.

Постановка завдання. Мета статті – характеристика концептуального поля медичних концептів в українській мовній свідомості. Для цього вирішуються три основні завдання: 1) групування асоціативних реакцій до слів-стимулів на позначення медичних концептів за ядерною, приядерною та периферійною зонами; 2) представлення слів-реакцій згідно з рівнями психосемантичного моделювання концептуального поля; 3) аналіз концептуального поля обраних концептів. Предметом дослідження є психосемантичне моделювання концептуального поля медичних концептів, об'єктом дослідження – медичні концепти в українській мовній свідомості (на прикладі концептів «Лікар», «Лікарня», «Хворий», «Хвороба»).

Виклад основного матеріалу. Академічний тлумачний словник української мови трактує слово «лікар» наступним чином: це «особа з вищою медичною освітою, яка лікує хворих» [1].

Український асоціативний словник подає такі реакції на слово-стимул «лікар»: *стоматолог* (7,5%), *терапевт* (6,0%), *ЛОР* (3,0%), *педіатр* (3,0%), *халат* (3,0%), *хвороба* (3,0%), *хірург* (3,0%), *білий халат* (2,5%), *добрий* (2,5%), *травматолог* (2,5%), *білий* (2,0%), *біль* (2,0%), *гінеколог* (2,0%), *лікує* (2,0%), *окуліст* (2,0%), *допомога* (1,5%), *лікарня* (1,5%), *укол* (1,5%), *хороший* (1,5%), *білі халати* (1,0%), *брат* (1,0%), *здоров'я* (1,0%), *лікар* (1,0%), *медик* (1,0%), *медицина*

Таблиця 1

Психосемантичне моделювання концептуального поля концепту «Лікар» в українській мовній свідомості

Психічний рівень	Семантичний рівень		
	Річ	Властивість	Відношення
Тілесно-перцептивний компонент	стоматолог; терапевт	–	–
	білий халат; гінеколог; лікарня; ЛОР; окуліст; педіатр; травматолог; укол; халат; хірург	білий	–
	білі халати; брат; лікар; медик; невропатолог; ортопед; офтальмолог; психолог	–	–
Логіко-понятійний компонент	–	–	–
	допомога; хвороба	лікує	–
Емоційно-афективний компонент	здоров'я; медицина; професія	сімейний	–
	–	–	–
	біль	–	–
Ціннісно-смысловий компонент	–	–	–
	–	добрий; хороший	–
	хабарник	розумний; тупий	–

(1,0%), *невропатолог* (1,0%), *ортопед* (1,0%), *офтальмолог* (1,0%), *професія* (1,0%), *психолог* (1,0%), *розумний* (1,0%), *сімейний* (1,0%), *тупий* (1,0%), *хабарник* (1,0%).

Психосемантичне моделювання концептуального поля концепту «Лікар» в українській мовній свідомості представлено у таблиці 1.

На психічному рівні концептуальне поле **концепту «Лікар»** представлено в основному тілесно-перцептивним і меншою мірою логіко-понятійним компонентом, на семантичному рівні – переважно категорією речі і частково категорією властивості. Абсолютна більшість слів-реакцій має нейтральне смислове навантаження і в більшості випадків позначає спеціалізацію лікаря, що на семантичному рівні виражається категорією речі (*стоматолог, терапевт, гінеколог, ЛОР, окуліст, педіатр, травматолог* тощо). Категорія властивості представлена словом *білий*, що недвозначно вказує на типовий колір медичного одягу, яким він є у свідомості значної кількості носіїв мови. Логіко-понятійний компонент концептуального поля містить родові (*професія*) та суміжні (*допомога, здоров'я, хвороба, медицина*) поняття. Ціннісно-смисловий компонент, представлений категорією речі, обмежується одним поняттям із негативним смисловим навантаженням (*хабарник*). Категорія властивості також містить лексеми з негативним смисловим навантаженням (*тупий*), проте більшість інших реакцій представлена словами з позитивним смисловим навантаженням (*добрий, хороший, розумний*). Емоційно-афективний компонент концептуального поля містить єдине слово *біль*, яке встановлює асоціацію між

лікарем і станом, що передує взаємодії з лікарем / станом, що викликають дії лікаря під час медичних маніпуляцій. Категорія відношення в розглянутому концептуальному полі не представлена.

Поняття «лікарня» характеризується в академічному тлумачному слоніку як «заклад для стаціонарного лікування хворих» [1].

В українському асоціативному словнику містяться наступні слова-реакції: *хвороба* (15,5%), *лікар* (4,7%), *запах* (4,2%), *хворий* (4,2%), *хворі* (4,2%), *білий* (2,8%), *здоров'я* (2,8%), *допомога* (2,3%), *лікарі* (1,9%), *страх* (1,9%), *хворіти* (1,9%), *швидка* (1,9%), *біла* (1,4%), *дитяча* (1,4%), *ліки* (1,4%), *міська* (1,4%), *палата* (1,4%), *травма* (1,4%), *білий халат* (0,9%), *біль* (0,9%), *доктор* (0,9%), *не хочу* (0,9%), *смерть* (0,9%), *сморід* (0,9%), *чиста* (0,9%), *шприц* (0,9%).

Психосемантичне моделювання концептуального поля концепту «Лікарня» в українській мовній свідомості представлено у таблиці 2.

На психічному рівні концептуальне поле **концепту «Лікарня»** представлено тілесно-перцептивним та логіко-понятійним компонентами, в одиничних випадках – емоційно-афективним і ціннісно-смисловим. На семантичному рівні реакції обмежуються категоріями речі та властивості, категорія відношення не представлена. Тілесно-перцептивний компонент фіксує, окрім об'єктивних суміжних понять (*лікар, ліки, палата, травма* тощо), виразну нюхову асоціацію (*запах, сморід*). Концептуальне поле концепту «Лікарня» містить представлені категорією властивості метонімічні асоціації: як і у випадку концепту «Лікар», фіксуються реакції «білий», «біла», що натякають

Таблиця 2

Психосемантичне моделювання концептуального поля концепту «Лікарня» в українській мовній свідомості

Психічний рівень	Семантичний рівень		
	Річ	Властивість	Відношення
Тілесно-перцептивний компонент	запах; лікар	–	–
	лікарі; ліки; палата; травма	біла; білий; дитяча; міська	–
	білий халат; доктор; сморід; шприц	чиста	–
Логіко-понятійний компонент	хвороба	хворий; хворі	–
	допомога; здоров'я	хворіти; швидка	–
	–	–	–
Емоційно-афективний компонент	–	–	–
	страх	–	–
	біль	не хочу	–
Ціннісно-смисловий компонент	–	–	–
	–	–	–
	смерть	–	–

на колір медичного одягу. Логіко-понятійний компонент включає однокореневі слова типу *хвороба, хворий, хворі, хворіти*. Емоційно-афективний компонент концептуального поля концепту «Лікарня» у порівнянні з відповідним компонентом концептуального поля концепту «Лікар» більш виразний (реакції *страх, біль, не хочу*). Ціннісно-смысловий компонент обмежений словом *смерть*.

Поняття «хворий» трактується в академічному тлумачному словнику наступним чином: «1. Який має яку-небудь хворобу, нездужає; нездоровий; протилежне *здоровий*. // Уражений хворобою (про органи і частини тіла). // Який свідчить про поганий стан здоров'я людини, наявність у неї якоїсь хвороби. // Уражений хворобою (про рослини та їхні плоди). // Нездорова, недужа людина. 2. *перен*. Те саме, що нездоровий» [1].

В українському асоціативному словнику реакції представлені так: *лікарня* (7,1%), *здоровий* (6,2%), *ліки* (5,2%), *на голову* (4,8%), *пацієнт* (3,3%), *лікар* (2,9%), *чоловік* (2,9%), *нежить* (2,4%), *рак* (2,4%), *я* (2,4%), *грип* (1,9%), *ліжко* (1,9%), *голова* (1,4%), *дід* (1,4%), *друг* (1,4%), *кашель* (1,4%), *на рак* (1,4%), *слабкий* (1,4%), *болить* (1,0%), *дуже* (1,0%), *застуда* (1,0%), *зуб* (1,0%), *їжак* (1,0%), *на діабет* (1,0%), *невиліковно* (1,0%), *немічний* (1,0%), *нещасний* (1,0%), *студент* (1,0%), *температура* (1,0%).

Психосемантичне моделювання концептуального поля концепту «Хворий» в українській мовній свідомості представлено у таблиці 3.

Концептуальне поле **концепту «Хворий»** представлено тілесно-перцептивним і логіко-понятійним компонентом на психічному рівні та

категоріями речі і властивості на семантичному рівні. Полісемія поняття, зафіксована у тлумачному словнику, відображується і в асоціативних реакціях, адже вони більш різнотипні у порівнянні з реакціями до слів «лікар» та «лікарня». Категорія речі фіксує різнотипні суміжні поняття при сприйнятті слова як іменника (*лікарня, ліки, ліжко, грип, застуда, температура* тощо) та смислові доповнення при сприйнятті слова як прикметника (*голова, дід, друг, зуб, студент* тощо). Категорія властивості включає як синонімічні (*слабкий, немічний*), так і антонімічні (*здоровий*) поняття. Крім того, категорія властивості на перетині з ціннісно-смысловим компонентом психічного рівня включає оцінні характеристики типу *дуже, невиліковно*, що свідчить про важливість ступеню вияву хвороби.

Поняття «хвороба» трактується в академічному тлумачному словнику наступним чином: «1. Порушення нормальної життєдіяльності організму під впливом несприятливих чинників внутрішнього й зовнішнього середовища; недуга, захворювання. // Вияв хворобливих ознак у розвитку рослин; ураження 2. *перен*. Неприродне, надмірне захоплення чим-небудь, надзвичайний потяг до чогось» [1].

В українському асоціативному словнику містяться наступні слова-реакції: *біль* (7,4%), *рак* (5,4%), *грип* (4,4%), *біда* (2,9%), *ліжко* (2,9%), *тяжка* (2,9%), *важка* (2,5%), *виліковна* (2,5%), *лікарня* (2,5%), *невиліковна* (2,5%), *смерть* (2,5%), *здоров'я* (2,0%), *ліки* (2,0%), *недуга* (2,0%), *температура* (2,0%), *лікувати* (1,5%), *нежить* (1,5%), *слабкість* (1,5%), *СНІД* (1,5%), *страх* (1,5%), *ангіна* (1,0%), *вітрянка* (1,0%), *горе* (1,0%), *легка*

Таблиця 3

Психосемантичне моделювання концептуального поля концепту «Хворий» в українській мовній свідомості

Психічний рівень	Семантичний рівень		
	Річ	Властивість	Відношення
Тілесно-перцептивний компонент	лікарня; ліки		–
	голова; дід; друг; ліжко; лікар; пацієнт; чоловік; я	–	–
	зуб; їжак; студент	–	–
Логіко-понятійний компонент	–	здоровий; на голову	–
	грип; кашель; нежить; рак	на рак; слабкий	–
	застуда; температура	болить; на діабет; немічний	–
Емоційно-афективний компонент	–	–	–
	–	–	–
	–	нещасний	–
Ціннісно-смысловий компонент	–	–	–
	–	–	–
	–	дуже; невиліковно	–

**Психосемантичне моделювання концептуального поля концепту «Хвороба»
в українській мовній свідомості**

Психічний рівень	Семантичний рівень		
	Річ	Властивість	Відношення
Тілесно-перцептивний компонент	–	–	–
	ліжка; лікарня; ліки	–	–
	нероба	серця	–
Логіко-понятійний компонент	грип; рак	–	–
	здоров'я; недуга; нежить; слабкість; СНІД; температура	виліковна; лікувати; невиліковна	–
	ангіна; вітрянка	–	–
Емоційно-афективний компонент	біль	–	–
	страх	–	–
	горе; сум	страшна; страшно	–
Ціннісно-смысловий компонент	–	–	–
	біда; смерть	важка; тяжка	–
	неприємність; нещастя	легка; погано	–

(1,0%), *неприємність* (1,0%), *нероба* (1,0%), *нещастя* (1,0%), *погано* (1,0%), *серця* (1,0%), *страшна* (1,0%), *страшно* (1,0%), *сум* (1,0%).

Психосемантичне моделювання концептуального поля концепту «Хвороба» в українській мовній свідомості представлено у таблиці 4.

Концептуальне поле **концепту «Хвороба»** відрізняється від попередніх розглянутих концептуальних полів тим, що на психічному рівні повною мірою представлені усі наявні компоненти – тілесно-перцептивний, логіко-понятійний, емоційно-афективний та ціннісно-смысловий. Відповідно до цього категорія речі на семантичному рівні містить видові (*грип, рак, нежить, ангіна, вітрянка*), суміжні (*лікарня, ліки*) та синонімічні (*недуга, слабкість*) поняття. Хвороба сприймається носіями мови як виразно негативний стан, що спричиняє значні життєві ускладнення та погано впливає на людину (*біль, страх, горе, сум*), змушує до переосмислення (*біда, смерть*). Категорія властивості засвідчує переважно негативні характерні особливості хвороби (*невиліковна, страшна, страшно, важка, тяжка, погано*). Меншою мірою представлені слова з нейтральним чи умовно позитивним смысловим наповненням (*виліковна, лікувати, легка*).

Висновки. Проаналізувавши особливості концептуальних полів концептів «Лікар», «Лікарня», «Хворий», «Хвороба», ми дійшли наступних висновків: 1) на психічному рівні концептуальні поля представлені переважно тілесно-перцептивним та логіко-понятійним компонентом, що свідчить про раціональне, логічне осмислення та сприйняття носіями мови медичних концептів; 2) на семантичному рівні концептуальні поля представлені виключно категоріями речі (більшою мірою) та властивості (дещо меншою мірою), що вказує на переважно об'єктивний характер медичних концептів в українській мовній свідомості; 3) найбільш виразне емоційне смыслове навантаження присутнє у концептуальному полі концепту «Хвороба»; 4) найбільш характерними словами / словосполученнями у розглянутих концептуальних полях є *білий халаті / білі халати, білий, біль, здоровий, лікар, лікарня, ліки*, що демонструє переважання раціональної складової медичної лексики в українській мовній свідомості. Ми вважаємо, що подальше дослідження концептуальних полів медичної лексики за допомогою методу психосемантичного моделювання дозволить поглибити та уточнити виявлені зв'язки і з'ясувати відповідні закономірності.

Список літератури:

1. Академічний тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua>
2. Заліпська І. Я. Сучасна медична термінологія: проблема класифікації. *Studia-linguistica*. 2020. № 17. С. 61–74.
3. Ісаєва О. С. Лексико-семантичний аналіз концептів «Профілактична медицина» і «превентивна медицина». *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філологічна*. 2017. Вип. 67. С. 134–136.

4. Куцос О. І. Концепти на позначення дій і процесів в українській мовній свідомості: психосемантичне моделювання концептуального поля. *Міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2023. № 64. Т. 1. С. 295–299.
5. Куцос О. І. Концепти на позначення рис характеру в українській мовній свідомості: психосемантичне моделювання концептуального поля. *Нова філологія*. 2023. № 91. С. 65–70.
6. Куцос О. І. Релігійні концепти в українській мовній свідомості: психосемантичне моделювання концептуального поля. *Міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2023. № 63. Т. 1. С. 215–220.
7. Куцос О. І. Філософські концепти в українській мовній свідомості: психосемантичне моделювання концептуального поля. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. 2023. № 61. С. 75–78.
8. Левченко В., Перхач Р.-Ю. Медична термінологія як об'єкт лінгвістичного дослідження. *Молодий вчений*. 2021. № 9(97). С. 115–118.
9. Мартінек С., Мітьков В. Український асоціативний словник. Від стимулу до реакції. Т. 3. Львів : ПАІС, 2021. 544 с.
10. Перхач Р.-Ю., Сусуловська М. Семантичний аналіз медичних термінів в інструкціях до лікарських препаратів. *Молодий вчений*. 2019. № 10(74). С. 190–193.
11. Петришин М. Й. Концепт «Медицина» в паремійній картині світу давніх римлян. *Закарпатські філологічні студії*. 2021. Вип. 16. С. 129–134.
12. Поворознюк Р. В. Відтворення медичних концептів у науково-популярній літературі. *Нова філологія*. 2022. № 85. С. 234–239.
13. Поличева Ю. Особливості концепту «Здоров'я / Нездоров'я» та його специфіка відтворення у сучасних англійських серіалах. *Advanced Linguistics*. 2023. № 12. С. 163–169.
14. Самойленко О. В. Особливості української медичної термінології. *Закарпатські філологічні студії*. 2020. Вип. 13. Т. 1. С. 108–111.

Filiuk L. M. PSYCHOSEMANTIC MODELING OF THE CONCEPTUAL FIELD OF MEDICAL CONCEPTS IN UKRAINIAN LANGUAGE AWARENESS

The problem of concepts and the clarification of their semantic content is an important direction of modern linguistic science. Existing studies of medical concepts are based mainly on the material of the texts. The author's position is that the materials of an associative experiment can also be an effective means of research. The inclusion of appropriate material can significantly deepen the understanding of the essential content of medical concepts in the Ukrainian linguistic consciousness, therefore it was decided to analyze the reactions to the stimulus words "doctor", "hospital", "patient", "disease" presented in the Ukrainian associative dictionary. The methodological toolkit is based on the method of psychosemantic modeling of the conceptual field, according to which the analysis of reaction words takes place on two levels. The first, mental level allows you to classify words as those that are bodily-perceptual, logical-conceptual, emotional-affective or value-semantic component of the conceptual field. The second, semantic level consists in the classification of words according to the categories of things, properties or relations. In accordance with the above, the purpose of the article is to characterize the conceptual field of medical concepts in the Ukrainian linguistic consciousness. For this purpose, three main tasks are solved: first, grouping of associative reactions to stimulus words to denote medical concepts by nuclear, perinuclear and peripheral zones; secondly, representation of reaction words according to the levels of psychosemantic modeling of the conceptual field; thirdly, analysis of the conceptual field of selected concepts. Having analyzed the features of the conceptual fields of the concepts "Doctor", "Hospital", "Patient", "Disease", the author came to conclusions regarding: 1) the representation of mental level components and semantic level categories in the conceptual fields of medical concepts; 2) finding out the degree of expressiveness of emotionally neutral and emotionally charged reaction words; 3) identification of the most characteristic words / phrases in the considered conceptual fields. It is assumed that further research of the conceptual fields of medical vocabulary using the method of psychosemantic modeling will allow deepening and clarifying the identified connections and elucidating the corresponding regularities.

Key words: medical concepts, conceptual field, psychosemantic modeling, mental level, semantic level.